

Turkish Studies Social Sciences

Volume 14 Issue 2, 2019, p. 37-47
DOI: 10.7827/TurkishStudies.14661
ISSN: 2667-5617

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info / Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş: Aralık 2018*

✓ *Accepted/Kabul: Nisan 2019*

✍ *Referees/Hakemler: Prof. Dr. Funda TOPRAK – Doç. Dr. Akartürk KARAHAN*

This article was checked by iThenticate.

OĞUZ ADININ ANADOLU AĞIZLARINDAKİ ANLAMLARI ÜZERİNE*

*Aziz GÖKÇE***

ÖZET

Orta Asya'da, İran'da, Anadolu'da, Afrika'da ve Balkanlar'da bazen bir başka boyun kurduğu devlete bağımlı olarak yaşarken bazen bağımsız hareket edebilen hatta bağımsız devletler kurarak uzun yıllar tarih sahnesinde yer alan Oğuzlar diğer adlarıyla Türkmenler, Türk dilinin ilk yazılı metinleri olan Yenisey ve Orhun yazıtlarından itibaren varlıklarını takip edebildiğimiz önemli bir Türk boyudur. Bu boyun varlığına Kök Türkçe yazıtlar tanıklık ederken dil özelliklerine ise Kâşgarlı Mahmud'un abidevi eserinde rastlamaktayız. Türk ve dünya tarihi için önemli devletler kuran, gerek Çin gerek Acem gerek Arap gerek Bizans kaynaklarında bazen övgüyle bazen düşmanlıkla ve nefretle anılan bu büyük Türk boyunun adının kökeni hakkında bugüne kadar Türk ve yabancı bilim insanları tarafından birbirinden farklı pek çok görüş öne sürülmüştür. Bazı araştırmacılar tarafından etnik olarak Oğuz adı "ok" köküne bağlanırken, bazı araştırmacılar ise Türk lehçelerinde görülen z/r değişikliğine dikkat çekerek "oguz/ogur" denkliliğinden bahsetmiştir. Son yıllarda yayımlanan bazı makalelerde ise, "Oğuz" adının günümüzde de hayvan adı olarak kullanılan "öküz" ile ilişkili olduğu öne sürülmüştür.

Makalemizde, Oğuzların kısaca tarihlerine değinildikten sonra, Oğuz adının kökeni üzerine öne sürülen görüşlere yer verilecek, ardından Oğuz adının görüldüğü ilk Türkçe metinlerden başlayarak tarihî metinlerden tarama çalışması ile elde edilen veriler aktarılacak, Anadolu ağızlarında bu adın kullanıldığı yerler, anlamları ve bu adın kullanılma sebepleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Oğuz, Türkmenler, köken bilimi, Anadolu ağızları, anlam bilimi, Türk boyları, Türk destanları.

* Bu çalışma INCSOS-2018, 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, ZBEÜ Ereğli Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, E-posta: azizgokce@yahoo.com

ON THE MEANINGS OF OGUZ NAME IN ANATOLIAN DIALECTS

ABSTRACT

Oguzs with other names Turkmens, who were in the history scene for many years by establishing independent states and sometimes living independently, in the Middle Asia, Iran, Anatolia, Africa and the Balkans, the first written documents of the Yenisey and Orkhun inscriptions, we can follow the assets of an important Turkish clans. While K k Turkish inscriptions are witnessed to the existence of this clan, we come across the language features in the monumental work of K şgarlı Mahmud. Many different ideas have been put forward by Turkish and foreign scientists about the origins of this great Turkish tribe, who established important states for Turkish and world history, and sometimes referred to in both Chinese and Persian, Arab and Byzantine sources, sometimes with hostility and hatred. Some researchers ethnically connects the name Oguz to the word "ok", while some researchers pointed out the z / r change in Turkish dialects and mentioned the equivalence of oguz / ogur. In some articles published in recent years, it has been suggested that Oguz name is related to ox used as animal name.

In our article, after briefly mentioning the history of Oguzs, the views put forward on the origin of the name of Oguz will be included and then the data obtained by scanning from historical texts will be transferred starting from the first Turkish texts in which the name Oguz is seen. The places where this name is used in Anatolian dialects, their meanings and the reasons of giving this name will be emphasized.

STRUCTURED ABSTRACT

Oguzs and Oguz Turkish is a very important and interesting study area for Turkish philology and historical researchers. Many Turkish and foreign researchers published articles, books and papers on this subject both in history and philology. Especially the origin of the name Oguz is a subject which has been emphasized by both Turkish and foreign researchers, and there is not an allied view on this day.

In this study, we will first mention the origins of Oguzs and the states in which they were founded and we will mention the origins of the name Oguz, the use of them in historical texts and the meaning of this name in the Republican period.

The method used in our study is an diachronic and synchronic method. In our article, the texts written by the name Oguz will be scanned from our first written sources and then the usage and meanings of the name Oguz in today's Anatolian dialects will be compared and the historical course of the name of Oguz will be revealed in terms of meaning.

The Oguz Turks, who existed in very distant geographies among the Turkish communities, first lived in the Mongolian territory as

subject to the K k Türk and Uygur states. Later on, it is known that the Oguz people lived in the vicinity of Seyhun (Sirderya) and Aral Lake.

The exit of the Oguzs as an important state to the history scene was with Seljuk Bey's Great Seljuk State. The Great Seljuk State, which dominated a vast region from East Turkestan to the south of the Caucasus, from Syria to Marmara, was destroyed in 1157 due to internal and external factors. After the end of this troubled end, many states and atabeyliks were established by the Turkmen in the region where the Great Seljuk State was dominant. One of these states is the Anatolian Seljuk State. However, this state was destroyed in 1308 by not being able to take the Mongol pressure anymore. After the collapse of the Anatolian Seljuk State in the history of the three continents of 600 years-long sovereignty, which will last for a long time, the Ottoman Principality to grow and development of the Ottoman Supreme State came to the stage of history. Ottoman Supreme State, replaced again with another Turkmen-Oguz state but have left the Republic of Turkey, some institutions of the organizational structure and the founding date actually is always to refer to a previous Oguz-Turkmen state of the Ottoman Supreme State. This proves to us that the state tradition in the Turks is continuous and that the memory of the state is the memory of the nation.

Some of the scientists of the bull with the arrow and some scientists associated with the origin of the name of Oguz private name on a union could not be provided. With the bull of some scientists, some scholars have not been able to provide a union over the origin of the Oguz special name that they accept regarding the arrow.

In this study, which we got the meaning of the name Oguz in the Anatolian dialects, it is appropriate to express our opinion here after giving the opinions of precious scientists about the origin of the name Oguz. In our opinion, it is hardly reasonable to find only one Oguz in Turkish. It seems reasonable to think that Oguz, in terms of clan, consists of a combination of the words "ok" and "uz". However, it does not seem reasonable to explain the name of the legendary Turkic khan with the combination of "ok" and "uz". At this point, Ahmet Bican Ercilasun's explanation is the most rational.

As it is known, after the establishment of the Republican and Turkish Language Society, not only the old-letter manuscripts were scanned, but also the assembly activities were started. Thanks to these compilation activities, many Turkish words, meanings and places of use that have been living in the Anatolian dialects have been forgotten. When we look at the compilation studies regionally, it is very important that the name of Oguz is kept in use and it carries importance in the region of Kayseri from Rize, Gumushane to Erzurum and Erzincan. The fact that the name of Oguz continues to be used in dialects in relation to its appearance and behavior, rather than "ok" and "uz" tribe name, shows that it has been used for centuries by people living in distant settlements.

The result of this study, which we studied the old name and the meaning of Oguz until today's Anatolian dialects, is that Oguz is a private name not forgotten in the historical process, but actually comes

from the word ox as seen in the name of the legendary Turk Kagan Oguz Khan.

Keywords: Oguz, Turkmens, etymology, Anatolian dialects, semantics, Turkish clans, Turkish epics

GİRİŞ

Türk filolojisi ve tarihi araştırmacıları için Oğuzlar ve Oğuz Türkçesi günümüzde de son derece önemli olan ve ilgi duyulan bir çalışma alanıdır. Pek çok yerli ve yabancı araştırmacı gerek tarih bilimi gerek filoloji bakımından bu konuda makale, kitap ve bildiriler yayımlamıştır. Özellikle Oğuz adının kökeni hem yerli hem de yabancı araştırmacılar tarafından üzerinde durulmuş bir konu olup üzerinde ittifak edilmiş bir görüş günümüzde de yoktur.

Biz bu araştırmamızda ilk önce tarihte Oğuzların hangi devletlere tâbi olarak yaşadıkları, hangi devletleri kurduklarından kısaca bahsettikten sonra, Oğuz adının kökeni, tarihî metinlerdeki kullanımlarına yer verip Cumhuriyet dönemi kaynaklarında bu adın hangi anlamlarda kullanıldığına değinecek ve en son Anadolu ağızlarındaki anlamlarına yer vereceğiz.

Çalışmamızda kullanılan yöntem, artz zamanlı ve eş zamanlı yöntemdir. İlk yazılı kaynaklarımızdan başlayarak Oğuz adının geçtiği metinler taranıp ardından günümüz Anadolu ağızlarındaki Oğuz adının kullanımı ve anlamları karşılaştırılacak ve Oğuz adının anlam yönünden tarihî seyri ortaya konmuş olacaktır.

A. Kısaca Tarihte Oğuzlar

Türk toplulukları arasında birbirinden çok uzak coğrafyalarda varlık gösteren Oğuzlar, önce bugünkü Moğolistan topraklarında Kök Türk ve Uygur devletlerine tâbi olarak yaşamışlardır. Daha sonraları ise Oğuzların Seyhun (Sirderya) ve Aral Gölü civarında bir yabguya bağlı olarak yaşadıkları bilinmektedir. Bu tarihten itibaren Müslüman olanlarına “Türkmen”, atalarının dinine bağlı kalanlara ise “Oğuz” dendiğini tarihî kaynaklardan öğrenmekteyiz. Oğuzların tarih sahnesine önemli bir devlet olarak çıkışları Selçuk Bey’in kurduğu Büyük Selçuklu Devleti ile olmuştur.¹ Doğu Türkistan’dan Kafkas dağlarının güneyine, Suriye’den Marmara’ya kadar olan çok geniş bir bölgeyi hâkimiyeti altına alan Büyük Selçuklu Devleti, iç ve dış etkenler sebebiyle 1157 yılında yıkılmıştır. Bu hazin sonun ardından yine Türkmenler tarafından Büyük Selçuklu Devletinin hâkim olduğu coğrafyada pek çok devlet ve atabeylik kurulmuştur. Bunlardan biri de Anadolu Selçuklu Devleti’dir. Ancak bu devlet de Moğol baskısına daha fazla dayanamayarak 1308 yılında yıkılmıştır. Anadolu Selçuklu Devletinin de yıkılmasının ardından tarihte üç kıtada 600 yıllık uzun bir hükümlerlik sürecek olan Osmanogulları Beyliğinin büyüyüp gelişmesiyle Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye (Osmanlı Yüce Devleti) tarih sahnesine çıkmıştır (Buran-Alkaya-Yalçın, 2014: 10, 11). Batı’da Türkmenlerin (Oğuzlar) kurduğu en uzun süreli devlet olan Osmanlı Yüce Devleti, yerini yine bir başka Türkmen-Oğuz devleti olan Türkiye Cumhuriyetine bırakmış olmakla birlikte, bazı kurumların teşkilât yapısı ve kuruluş tarihleri aslında hep bir önceki Oğuz-Türkmen devleti olan Osmanlı Yüce Devletine atıf yapmaktadır. Bu durum, bize, Türklerde devlet geleneğinin devamlı olduğunu, milletin hafızasının yanı sıra devlet hafızasının da olduğunu ispatlamaktadır.

B. Oğuz Adının Kökeni Hakkındaki Görüşler

Türk diline ait elimizdeki en eski metinler bugün itibarıyla Orhun ve Yenisey abideleridir. Türk kültürüne, tarihine, devlet işleyişine, sosyal hayata ve inanç sistemine ilişkin bilgilere bu

¹ Oğuzların kurduğu ilk devletin Büyük Selçuklu mu, Oğuz Yabgu Devleti mi olduğu bugün de tartışmalıdır. Bu konuda bk. S. G. Ağacanov, *Oğuzlar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002 ve Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972.

abidelerde günümüzden yüzlerce yıl önce yer verilmiştir. Özellikle Orhun yazıtlarındaki üslûp ve ifade hususiyetleri göz önünde bulundurulduğunda, bu kadar gelişmiş ve edebî dil seviyesine yükselmiş bir dilin daha eski belgelerinin olması gerektiği bilim insanlarınca tahmin edilmekte ise de ciddi bir bulguya da esere de henüz rastlanamamıştır.

Türklerin önemli boylarından olan Oğuzların adının anlamı ve kökeni üstüne yerli yabancı pek çok araştırmacı farklı fikirler öne sürmüşlerdir. Josef Marquart, Oğuz adının “ok” ve “adam” anlamındaki “uz”dan geldiği kanaatindedir. Ona göre Oğuz’un anlamı “oklu adamlar”dır (1914: 37, 201). Ancak bu görüş, çok büyük bir kabul görmemiştir.

Denis Sinor ise *öküz* kelimesi ile Oğuz Kağan’ın ilgisini kurmuştur. Görüşlerini “Benim fikrime göre, kahramanımızın adının manası ‘boğa, öküz’dür ve Oğuz okunmalıdır. Öküz kelimesi bütün Türk dillerinde bulunmaktadır ve manası bazen ‘öküz’, bazen ‘boğa’dır. Burada, bunun hakkındaki bütün bilgileri tekrarlamak faydasız olacaktır. Bununla beraber, Türkçe sahasında, her tarafta ince sesli şekillere müvâzî olarak biraz kalın sesli şekillerin bulunduğuna işaret edelim: Yakutça oguz ‘öküz’, Osmanlıca (Kamûs-i Türkî) oguz ‘genç boğa’...Şimdi, yukarıda söylediklerimizden açıkça şu netice çıkmaktadır ki, Oguz kelimesinde, altaik öküz ~ ögüz ‘öküz, boğa’ kelimesinin kalın sâiteli, değişik bir şeklini görmek ve aynı zamanda benzer değişik şekillerin birçok Türk şivelerinde hakikaten mevcut olduğu vakıası aleyhinde olmak üzere, hiçbir lisaniyat delili söylenemez.” (1950: 5, 6) diyerek ifade etmiştir.

L. Bazin’in ise “Oğuz”u “genç boğa, tosun” anlamına gelen *oğuz* ~ *oğus* ile ilgili görmüştür. Faruk Sümer ise bu görüşe “Türkiye Türkçesinde ve hatta diğer Türk lehçelerinde tosun (jeune taureau de deux ans=iki yaşında genç boğa) manasına gelen Oğuz şeklinde bir kelime yoktur.” sözleriyle itiraz etmiştir (1992: 14).

J. Hamilton, Oğuz’un *oğuş* “aile” ile ilgisini kurarken Gy. Németh ise Oğuz’un kökünü *ok* “oymak” , +z de çokluk eki olarak açıklamıştır. Németh’in bu etimolojisine L. Ligeti, H. N. Orkun, O. Pritsak ve F. Sümer de katılmaktadır (Ligeti 1925: 103; Orkun 1935: 4-5; Pritsak 1952: 59-60, 92; Sümer 1992: 14). İbrahim Kafesoğlu da “Gy. Németh’in bu izah tarzının, bazı itirazlara rağmen, doğru ve –mesele sadece ‘linguistique’ açıdan değil de- Türk tarihinin sosyal ve siyasî gelişmesi bütünü içinde ele alındığı takdirde bilhassa tutarlı olduğu bellidir. Oğuz kelimesinin Çince’ye ‘kabileler’ diye tercüme edilmesi de bu görüşü destekler. Anlaşıyor ki, ‘Oguz’ adı aslında ‘éthnique’ bir isim olmayıp, doğrudan doğruya ‘Türk kabileleri’ mânasını ifade eden bir kelimedenden ibarettir (Oğuz tâbirinin r’li söylenişi olan ‘Oğur’ şeklinin ayrı ad olarak Milâddan önceki Çin kaynağında geçmesi eski çağlarda Çinlilerin Türk topluluğunu yakından tanımadıklarından ileri gelmiş olmalıdır.” diyerek aslında filolojik açıdan ses değişikliği görülse de kökence aynı olan iki kelimeyi birbirine karıştırmıştır (Kafesoğlu, 1997: 144) sözleriyle Németh’in görüşlerine destek vermiştir.

W. Bang Kaup ise Eski Türkçe döneminde kelime içinde k > g/ğ ses değişmesinin olmadığını öne sürerek Németh’e karşı çıkmıştır. Kononov da “ Oğuz sözcüğünün kökünü oluşturan *oğ* (kavim, boy) adını *ög* (anne), *oğul* (evlat), *oğuş* (akraba) gibi sözcüklere bağlamıştır. Tarihçi P. Golden de Oğuz sözcüğündeki *uz*’un çoğul eki olmayıp Eski Türkçede tengiz (deniz) ‘teng’ (bataklık) +iz’ veya yangız (tarz, cins, tip) yang+ız örneklerindeki gibi kuvvetlendirme görevinde bir isimden isim yapma eki olduğunu savunmuştur. Bazı araştırmacılar da Oğuz adını hayvanların doğurmasından sonraki ilk süt anlamına gelen ‘*avguz*’ veya ‘*aguz/ağız*’a dayandırmışlardır.” (Buran-Alkaya-Yalçın, 2014: 9-10).

N. A. Baskakov ise *oğur* ~ *ögür*, *oğuz* ~ *ögüz*, *uygur*~ *yoğur* etnonimlerinin “hikmetli, kudretli, güçlü” anlamlarına gelen aynı isimler olabileceği, bunların r- veya z- dili olan herhangi bir lehçeden türeyerek, fonetik bakımdan ayrılmış olabileceği kanaatindedir (1982: 88, 90).

D. Pais, *Oğur* ve *Oğuz* adlarını farklı köklere bağlamıştır. Ona göre *oğur* “uğramak, görüşmek”, *oğuz* da “ok” ile alakalıdır.” (Bayat, 2004: 73).

Fuzuli Bayat, Oğuz adının kökeni üzerine yayımladığı bir makalesinde bu konudaki görüşleri sekiz maddede toplamıştır:

“1. Oğuz, öküz sözünden gelmektedir. Bu halk etimolojisine daha yakın olup halk arasında Oğuz’un boynuzlu tasvir edilmesiyle de benzeşmektedir. Bu etimolojiyi öne süren en önemli bilim adamları A. Bernştam, D. Sinor ve L. Bazin’dır. 2. Oğuz, ağız ağzı südü anlamında olup, ilk insan demektir. Bu etimolojiyi esasen İ. Berezin ve P. Pelliot savunmuşlardır. 3. Oğuz, nehir, çay anlamında öküz kelimesinden türemiştir. S. Tolstov’un yaklaşımı böyledir. 4. M. Seyidov’a göre Oğuz tan yerinin, doğmakla olan tanın tanrısı anlamına gelir. 5. L. Ligeti, A. Kononov ve L. Gumilyov’a göre Oğuz, ok-boy, kabile ve uz çoğul ekinden oluşup kabileler demektir. 6. Oğuz, insan, kişi anlamı bildirir. Bunu esas savunan bilgin Marquart’tır. 7. Budberg’e göre Oğuz, uğur kökünden olup boynuz anlamı içermektedir. 8. 1993’te bu etnonimin değişik bir etimolojisini vermiştik. Bizim varyantta Oğuz eski Türkçede ruh, can anlamını veren *öz/ös ve her şeyi bilen öge (< *öge ‘bilen kişi’ < *ög ‘akıl’ < *ö ‘düşünmek’ fiilinden) sözlerinden oluşmuş semantik dallanmalar geçirerek kâhin, hükümdar antroponim, etnonim gibi anlamlara vesile olmuştur.” (2004: 71, 72).

A. B. Ercilasun, D. Sinor’un açıklaması kabul edilirse Boğaç Han ile Oğuz Kağan’ın aynı kişiler olduğunu düşünmenin doğru olacağı kanaatindedir. Ona göre, aslında 3 farklı Oğuz vardır. İlki meşhur Türk hükümdarı *Oğuz* (Kağan), ikincisi “kabileler” anlamına gelen *oğuz*, üçüncüsü ise Türk milletinin bir boyu olan *Oğuz*’dur (Ercilasun 1988: 69-89). Ercilasun’a göre hükümdar adı olan Oğuz, *öküz* yani “boğa”dan, boylar anlamındaki *oğuz ok+uz*’dan², boy anlamındaki Oğuz da yine *ok+uz*’dan gelmektedir. Çünkü Ercilasun’a göre bu söz, ilkin Türklerden oluşan boy birliklerini karşılarken VIII. en geç IX. yüzyıldan itibaren Oğuz boy birliğini ifade etmeye başlamış, daha sonra özel ad olarak kalıplaşmıştır (2008: 230, 231).

Günümüz tarihçilerinden Sadettin Gömeç de Oğuz adının kökeni üzerine “Oguz < oq-og= ok. ‘boy, nesil’ (ög= anne) + uz/üz çokluk eki> oguz ‘boy’.” şeklinde bir açıklama yapmıştır (2004: 116).

Tuncer Gülensoy ise *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi* adlı sözlüğünde “**oğuz** (hlk) ‘1. cana yakın olmayan, sevgi ve ilgi çekmeyen (kimse); 2. anlayışı kit olan; 3. uslu’ (DS. IX, 3272 = ET. *oğuz* ‘ilk süt, ağız’ (EUTS, 149) < ?*uk/ogh* [oku: *ok*]+ ⁰z ‘çokluk eki’ = oklar; halk’ Krş. OT. *oğur* ‘uğur, bereket, devlet’ (DLT) [-r~ -z değişimi düşünülebilir.] < ? * *uk/ogh* + ⁰R (Volga Blg. Çokluk eki)” açıklamasını yapmıştır (Gülensoy: 2007).

Son yıllarda Oğuz adı üzerine bir çalışma da Bilge Özkan Nalbant tarafından yayımlanmıştır. Nalbant, “Oğuz Sözcüğünün Kökeni Üzerine Yeni Düşünceler” başlıklı makalesinde, bu konu üzerindeki tartışmalara değindikten sonra, hükümdar olan Oğuz adının *ok* ve *uz* “usta” kelimelerinin bir araya gelmesiyle meydana geldiğini, anlamının “ok ustası, boyları yönetmekte mahir, bilge lider” olduğunu; boy anlamına gelen Oğuz’un “yine *ok* ve *uz* şeklinde açıklanabileceğini, fakat ‘oku doğru, oku *uz* giden, oku uzağa giden’ anlamına gelen bir sözcük grubu” olduğunu, Oğuz Kağan’ın efsanevi kişisel özelliklerini de göz önünde bulundurunca “Oğuz adı derleyen, birleştiren, ülkesini büyüten, büyük hükümdar” anlamlarında kullanılmış olabilir. Bu destansı kişiliğin birçok boyu birleştirmesi durumu göz önünde bulundurulduğunda *oğuz* adının bir üst birlik adı olarak daha sonraki dönemlerde ‘boylar birliği’ anlamında kullanıldığı varsayılabilir.” şeklinde görüş bildirmiştir (2010: 57).

Anadolu ağızlarında Oğuz adının anlamlarına söz konusu edindiğimiz bu çalışmada, Oğuz adının kökeni ile ilgili olarak kıymetli bilim insanlarının görüşlerine yer verdikten sonra, kendi görüşümüzü de burada ifade etmemiz yerinde olacaktır. Bizim kanaatimize göre, Türkçede köken bakımından sadece bir Oğuz’un bulunması pek de mantıklı değildir. Boy anlamındaki Oğuz’un “ok” ve “uz” kelimelerinin birleşiminden oluşması elbette akla daha uygun görünmektedir. Ancak efsanevi Türk kağanının adının “ok” ve “uz”un birleşimi ile açıklanması pek mantıklı gözükmemektedir. Bu

² Bu noktada Németh ile birleşmektedir.

noktada, Ahmet Bican Ercilasun'un açıklaması en akılcı olandır. Oğuz Kağan'ın güç ve kudret sembolü bir önder ve devlet adamı olması sebebiyle boğa ile aynı kelime olan "öküz"den gelmiş olması en mantıklı açıklamadır.

C. Oğuz Adının Tarihî Metinlerdeki Kullanımları ve Anlamları

Oğuz adının bir boy isimi olarak geçtiği tarihî metinlerin Orhun ve Yenisey abideleri olduğu malûmdur. Orhun abidelerinden daha eski bir tarihe ait olan Yenisey abidelerine baktığımızda Uybat IV yazıtının ikinci satırında bu adın geçtiği görülür. İfade şu şekildedir : "okuz alpın (Oğuz kahramanıyla)" (Aydın, 2015: 96)

Orhon ve Uygur yazıtlarında, Oğuz adına sıklıkla rastlanmaktadır. Bu eserlerde Oğuz adının geçtiği yerlerden bazıları şunlardır:³

1) oguz: Oğuz boy adı

türk: og(uz) : b(ä)gl(ä)ri : bod(u)n: (e)ş(i)d(i)η "Türk Oğuz beyleri millet işitin!" (KT D 22), türk : og(uz) : b(ä)gl(ä)ri : bo]d(u)n: (e)ş(i)d " (Ey) Türk, Oğuz beyleri ve halkı, işitin!" (BK D 18), bod(u)n(u)g: ig(i)d(ä)yin : tiy(i)n : yur(i)g(a)ru : og(u)z bod(u)n : t(a)pa : ilg(ä)rü : kut(a)n : t(a)t(a)bi : bod(u)n : t(a)pa : bir(ig ä)rü : t(a)bg(a)ç t(a)pa : ul(u)g sü (e)ki y(e)g(i)r[mi : sül(ä)d(i)m "Halkı besleyip doyurayım diye kuzeyde Oğuz halkına doğru, doğuda Kıtay (ve) Tatabı halklarına doğru, güneyde (de) Çin'e doğru on iki kez büyük ordu sevk ettim." (KT D 28), üç(ü)nç : bo[lçu]da : og(u)z birlä : süñ(ü)şd(ü)m(i)z"Üçüncü olarak Bolçu'da Oğuzlarla savaştık." (KT K 6), biş(i)nç : (ä)zg(ä)nti : k(a)d(i)zda : og(u)z : birlä : süñ(ü)şd(ü)m(i)z "Beşinci olarak Ezgenti Kadız'da Oğuzlarla savaştık." (KT K 7) ; ... [bodu]nı akıza barmış uç[uz köl]ke atlığın töke barmış kadır (akadır?) kasar ewdi bersil yatız oguz "... halkı bastırılmış, (onları) Uçuz Gölü'ne atlarıyla birlikte döküvermiş. Kadır (Akatzir), Kasar, Evdi, Bersil, Yatız (ve) Oğuz(lar)..." (TA D2), teñrim kanım t'k'm teg elig tutdı beş ? <...> kutlug çigşi akınçu alp bilge çigşi <...> kan aruk? Oguz bodun altı yüz señüt bir tümen bodun kazgandı "İlahi (yüce) hanım (?) gibi ülkeye sahip çıktı. Beş ? <...> "Kutlug Çigşi (ile) Akınçu Alp Bilge Çigşi <...> Kan Aruk? Oğuz halkından altı yüz general (ile) onbin (kişilik) halk(ı) saflarına kattı." (TA K 1), anta kalmış bodun on Uygur tokuz oguz üze yüz yıl olorup "Geri kalan halk (ile) On Uygur(lar), Dokuz Oğuz(lar)a yüz yıl hükmedip" (ŞU K 3), aşnuki tawgaçdaki oguz türük t[aşık]mış anta katılmış. "Önceden Çin'de bulunan Oğuzlar (ve) Kök Türkler ayrılmış daha sonra katılmışlar." (ŞU G 8), tü[rük b]o[dunug ... s(ä)k(i)z] og[(u)z t]ok(u)z t(a)t(a)r "Türk milletini ... Sekiz Oğuz (ve) Dokuz Tatarları ..." (ŞU B 8)

2) üç oguz: Üç boydan oluşan Oğuzlar

Üç og(u)z : süsi : b(a)sa : k(äl)ti (BK D 32)

3) sekiz oguz: Sekiz boydan oluşan Oğuzlar

[b]ü[k(ä)gükdä : s(ä)k(i)z og(u)z : tok(u)z t(a)t(a)r : k(a)lm(a)duk "Bükegük'te Sekiz Oğuzlar ve Dokuz Tatar(lar) kalmadı." (ŞU D 1), s(ä)k(i)z og(u)z : tok(u)z t(a)t(a)r : k(a)lm(a)tı : k(ä)lti "Bükegük'te Sekiz Oğuz (ve) Dokuz Tatar kalmadı, geldi." (ŞU D 3), tü[rk b]o[dun(u)g ... s(ä)k(i)z og(u)z : tok(u)z t(a)t(a)r : "Türk halkını <...>Sekiz Oğuz (ve) Dokuz Tatar(lar)ı" (ŞU B 8),

4) tokuz oguz: Dokuz boydan oluşan Oğuzlar

to[kuz] og[(u)z ...] : [b(ä)gl(ä)ri : k(ä)l]ti "Dokuz Oğuz beğleri geldi." (ŞU D 10)

Anlaşılabacağı üzere Kök Türk ve Uygur dil yadigârlarında Oğuz, bir boy adı olarak geçmektedir.

³ Bu başlık altındaki örnekler ve anlamlar Talat Tekin, *Orhon Yazıtları* (TDK yayınları, Ankara, 2006), Hatice Şirin, *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları* (Kömen Yayınları, Konya, 2009), Erhan Aydın, *Uygur Yazıtları* (Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2018) adlı yayınlardan alınmıştır.

Karahanlı Türkçesinin abidevî eseri *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te "Oğuz" ve türevleri şu örneklerde geçmektedir:

"*Oğuz: Bir Türk boyudur: Oğuzlar Türkmendirler. Bunlar yirmi iki bölüktür; her bölüğün ayrı bir belgesi ve hayvanlarına vurulan bir alâmeti vardır. Birbirlerini bu belgelerle tanırlar.*" (DLT I, 55),

"*Ol meni Oğuzladı : O beni Oğuz saydı, Oğuzlara nispet etti.*" (DLT I, 302)

"*Oğuzlandı : Er Oğuzlandı = Adam Oğuzlaştı, Oğuz kılığını aldı.*" (DLT I, 293)

Çağatay Türkçesinde ise Oğuz'un anlamı aşağıdaki örneklerdeki gibidir.

"*Oğuz: Saf huylu, pek tıynetli.*" (ŞSL; ÇTS, 859)

"*Oğuz (han): Oğuzların hanı*" (ŞSL, ŞT; ÇTS, 859)

Tarihî Kıpçak Türkçesi eserlerinden *Kitâbü'l-İdrâk*'te Oğuz'un anlamı şu şekildedir: "*oğuz: Yafes'ten sonra Türklerin büyük babası*" (Kİ, KTS; 203). Bu açıklama Nuh peygambere atıf yapmakta olduğundan önemlidir. Daha önceki yüzyıllarda Türk kaynaklarında böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde Oğuz ve türevlerinin anlamı, *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*'ne göre aşağıdaki örneklerdeki gibidir.

"1. Mübarek, pâk, iyi yaratılışlı.

Çün Süleymân doğuban buldı vücût, Çağırıp Allah didi kıldı sücut

Pes veliye anlar eydürdi oğuz, Didiler biz ana oğuz eydevüz. (Enveri. XV. 75)

Uleması pek çok, Halkı Muhammediyye kitabın tilavet ederler, oğuz adamları vardır. (Ev. XVII. 17-3)

2. Gabi, anlaması kıt, bön! ahmak, sâde-dil, saf.

Mâzenderanîler bir oğuz ve bön soydur. (Müslim. XV. 22, 22)

Anlamaz gabi ve ahmak kimseye denir, Türkîde bön ve oğuz ta'bir olunur. (Nuhbe. Ş. XVIII-XIX, 209)"

Ebleh ve ahmak ki oğuz ve bön ta'bir olunur. (Bürh. XVIII-XIX 333)

Şaşkın ve ahmak avrata denir ve meşinden dikilmiş bir libasa denir ki A'rap taifesinden hâz avratlar ve ba'zı bön ve oğuz avratlar dahi giyerler. (Kamus. XVIII-XIX. 3, 194)" (TTS, 2936, 2937)

Osmanlı Türkçesi dönemi sözlüklerinde Oğuz'un anlamı aşağıda verilmiştir:

Ahmed Vefik Paşa'nın *Lehce-i Osmânî*'sinde Oğuz için iki ayrı madde başı bulunmaktadır: "**Oğuz** is. *Türk silsilelerinin kadimi. Tarih-i Oğuziyan. Arabî telifatta Azkırkız.*", "**oğuz** sf. Muhaffefi Uz, tosun. Öküz kelimesi bunun mürakkakı olmak gerekdir. Saf, pâk-tînet, mübarek, sâf-derûn, sahraî, taşra adamı, bön. Alem. **Oğuz Han** tarih-i etrâk onun esatirinden bed eder. Türk ve Çin rivâyâtına göre Türk taifeleri birkaç öbek olup çoğalmış ve bu Türkler beş bin sene mukaddem uluslar yani kavmler teşekkül edip Oğuzlar cümlesine galebe etmiş. **Oğuzname** masal derdiler." (Toparlı, 2000: 290).

Şemseddin Sami'nin abidevî sözlüğü *Kamûs-ı Türkî*'de "Oğuz s. Tk. [Öküz bunun murakkakıdır.] 1. Tosun. 2. Sâf-derûn ve bön adam. 3. Köylü, sahrâyî, kaba adam. mr. 4. İyi, hüsn-i hâl sâhibi. [Şimdi ba'zen bu ma'nâda kullanılır.] // Oğuz Han Türklerin en eski hükümdârı veya eski hükümdârlarının en büyük ve meşhûru olmak üzere tanınmıştır." (Sami, 1900: 211).

Mehmed Bahaettin Toven'in *Yeni Türkçe Lugat* adlı sözlüğünde "oğuz s. Tosun, safdil, ahmak. İyi, hüsn-i hâl sahibi." olarak geçmektedir (Hayber, 2004: 572).

Raif Necdet Kestelli'nin *Resimli Türkçe Kamus*'unda "Oğuz T. İs. En eski Türk hükümdarı farz edilen kahraman ki milâttan yüz yetmiş dört sene evvel vefat etmiştir." (Toparlı, 2004: 372).

D. Anadolu Ağızlarında Oğuz Adının Kullanımı ve Anlamları

Bilindiği üzere Cumhuriyet ile Türk Dil Kurumu kurulduktan sonra, sadece eski harfli yazmalar taranmakla kalmayıp halk ağızlarından da derleme faaliyetlerine başlanmıştır. Bu derleme faaliyetleri sayesinde edebî dilde unutulmuş ancak Anadolu ağızlarında yüzlerce yıldır yaşamakta olan pek çok Türkçe sözcük, anlamları ve kullanıldıkları yerler tespit edilebilmiştir.

İlk derleme çalışmalarından olan *Anadilden Derlemeler II* adlı kitapta Oğuz adı için "Oğuz, uslu insan (Kayseri)" açıklaması vardır (Koşay-Aydın, 1952: 109).

Sonraki yıllarda yurt çapındaki hummalı çalışmalar neticesinde ortaya çıkan *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* bugün elimizde bulunmaktadır. Bu eserin IX. cildinde Oğuz adının anlamları ve kullanıldığı yerler şu şekildedir: "oğuz 1. Cana yakın olmayan, sevgi ve ilgi çekmeyen (kimse). (Kaptanpaşa köyleri *Çayeli-Rz.) 2. Anlayışı kıt olan. (Şihlar *Ulubey-Or.; -Gm) 3. Uslu (kimse). (-Ky)" (1977: 3272)".

Derleme Sözlüğü'nden çok sonra Doğu Anadolu ağızları üzerine yapılan iki araştırmada da Oğuz adının anlamıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Mukim Sağır tarafından yayımlanan *Erzincan ve Yöresi Ağızları* adlı kitabın sözlük kısmında "uğuz < ET. Oğuz: Oğuz; bilgisiz, beceriksiz; cahil, saf. 'Eski zaman uğuzları' Kmh. Kömür" açıklaması bulunmaktadır (Sağır, 1995: 428), Efrasiyap Gemalmaz'ın hazırladığı TDK tarafından üç cilt hâlinde yayımlanan *Erzurum İli Ağızları* adlı çalışmada da "oğuz <etç. oğuz: oğuz; bilgisiz; beceriksiz; kötü; cahil; ahmak; saf; kolay kandırılabilir; saf ve babacan adam." açıklaması vardır (Gemalmaz, 1995: 247).

Derleme çalışmalarına bölgesel olarak baktığımızda Kayseri'den Rize'ye, Gümüşhane'den Erzurum'a ve Erzincan'a kadar olan bölgede halk ağızlarında Oğuz adının kullanımda kalması ve taşıdığı anlam hayli önemlidir. Yüzyıllar geçse dahi birbirinden uzak yerleşim birimlerinde yaşayan insanlar tarafından aşağı yukarı birbirleriyle yakın anlamda kullanılması, Oğuz adının "ok" ve "uz"dan gelen boy adından ziyade, dış görünüş ve davranış tarzıyla ilgili olarak ağızlarda kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir.

SONUÇ

En eski metinlerimizden günümüz Anadolu ağızlarına kadar Oğuz adını ve anlamlarını incelediğimiz bu araştırmada vardığımız sonuç şudur: Oğuz, tarihî süreç içinde unutulmamış bir özel ad olmakla birlikte, efsanevi Türk Kağanı Oğuz Kağan'ın adında da görüldüğü üzere aslında "öküz" kelimesinden gelmektedir. Güçlü olmasının yanı sıra ağır hareket etmesi ve uysal bir hayvan olması, bu hayvanın adının Anadolu ağızlarında iki manada kullanılmasına yol açmıştır. Bundan dolayı Oğuz, Anadolu ağızlarında bazen "uslu" ve "saf" anlamında bazen "anlayışı kıt, cahil, kaba, ahmak" anlamlarında kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesinin ağızları üzerine yapılacak diyalektoloji araştırmaları çoğaldıkça ve bu araştırmalar yayımlandıkça Rumeli ve Balkanların yanı sıra Anadolu ve Trakya bölgelerinde daha pek çok özel adın farklı anlamlarda kullanıldığına rastlamak mümkün olabilecektir.

KISALTMALAR

B: Batı yüzü

BK: *Bilge Kağan Yazıtı*

- D: Doğu yüzü
 DLT: *Dîvânu Lûgâti't-Türk*
 G: Güney yüzü
 EUTS: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*
 K: Kuzey yüzü
 Kİ: *Kitâbü'l-İdrâk*
 KTS: *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*
 ŞSL: *Şeyh Süleyman Efendi Lugati*
 ŞT: *Şecere-i Terâkime*
 ŞU: *Şine Usu Yazıtı*
 TA: *Taryat (Terh)Yazıtı*
 TTS: *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*

KAYNAKÇA

- Aydın, Erhan (2007), *Şine Usu Yazıtı*, Çorum Karam Yayınları
 Aydın, Erhan (2014), *Orhon Yazıtları*, Konya: Kömen Yayınları
 Aydın, Erhan (2015), *Yenisey Yazıtları*, Konya: Kömen Yayınları
 Baskakov, N. A. (1982), “K etimologii oğuz, oğuz-kağan”, *Sovetskaya Tyurkologiya*,1, s. 88-90.
 Bayat, Fuzuli (2004), “Uz~Ğuz~Oğuz Kavim Adının Etimolojisi”, *Karadeniz Araştırmaları*, S.3, s. 71-77
 Buran Ahmet- Ercan Alkaya- S. Kaan Yalçın (2014), *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 1*, Ankara: Akçağ Yayınları
 Caferoğlu, Ahmet (2011), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 2. baskı, Ankara: TDK Yayınları
 Denis Sinor, “Oğuz Kağan Destanı Üzerinde Bazı Mülâhazalar”, çev. Ahmed Ateş, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.IV, S.1-2, 1950, s. 5-6. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını, İstanbul
 Ercilasun, Ahmet Bican (1988), “Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler”, *TDAY-Belleten*, Ankara: TDK Yayınları, s. 69-89.
 Ercilasun, Ahmet Bican (2008), “Oğuzlar ve Oğuz Adı Üzerine”, *Türk Kültürü*, S. 2, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 226-233
 Gemalmaz, Efrasiyap (1995), *Erzurum İli Ağızları*, 3 cilt, Ankara: TDK Yayınları
 Gömeç, Saadettin (2004), “Oğuz Kağan’ın Kimliği, Oğuzlar ve Oğuz Kagan Destanları Üzerine Bir-İki Söz”, A.Ü. D.TC.F. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 35, s.113- 121.
 Gülensoy, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* , C. 2, TDK Yayınları: Ankara
 Hayber, Abdülkadir (2004), *Mehmet Bahaettin Toven, Yeni Türkçe Lügat*, Ankara: TDK Yayınları
 Kafesoğlu, İbrahim (1997), *Türk Millî Kültürü*, 36. basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat

- Koşay, Hamit- Orhan Aydın (1952), *Anadilden Derlemeler II*, Ankara: TDK Yayınları
- Ligeti, L. (1925), “Kırgız Kavim İsminin Menşei”, *Türkiyat Mecmuası*, C.1, 103
- Marquart, Josef (1914), *Über das Voekstum der Komanen, Osttürkische dialektstudien*, Berlin
- Nalbant, Bilge Özkan (2010), “Oğuz Sözcüğünün Kökeni Üzerine Yeni Düşünceler”, *Türkbilig*, 2010/20, Ankara, s. 47-59
- Orkun, Hüseyin Namık (1935), *Oğuzlar’a Dair*, Ankara: Ulus Basımevi
- Pritsak, O. (1952), “Stammesnamen und Titulaturen der Altaischen Völker”, *UAJb*, XXIV: 59-60, 92
- Sağır, Mukim (1995), *Erzincan ve Yöresi Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları
- Sümer, Faruk (1992), *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı- Destanları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
- Sümer, Faruk (1993), “Oğuzlar”, *İslâm Ansiklopedisi*, 9. cilt, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi
- Şemseddin Sami (1900), *Kamûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, İstanbul
- Türk Dil Kurumu (1996), *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, 2. baskı, Ankara: TDK Yayınları
- Türk Dil Kurumu (1977), *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları
- Tekin, Talât (2006), *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları
- Toparlı, Recep (2000), *Lehce-i Osmânî*, Ankara: TDK Yayınları
- Toparlı, Recep vd. (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları
- Toparlı, Recep vd. (20034), *Raif Necdet Kestelli Resimli Türkçe Kamus*, Ankara: TDK Yayınları
- Toven, Mehmet Bahaettin (2004), *Yeni Türkçe Lügat*, aktaran: Abdülkadir Hayber, Ankara: TDK Yayınları
- User, Hatice Şirin (2009), *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Konya: Kömen Yayınları
- Ünlü, Suat (2013), *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınevi